

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ “НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА”

Стаття є логічним продовженням низки публікацій, присвячених аналізу видів національної безпеки з точки зору географічної науки. Наведені і обґрунтовані категорійні визначення поняття “національна безпека держави”, складовою якої є мінерально-сировинна безпека.

Ключові слова: національна безпека, мінеральні ресурси, мінерально-сировинна безпека, корисні копалини.

Статья является логическим продолжением ряда публикаций, посвященных анализу видов национальной безопасности с точки зрения географической науки. Приведены и обоснованы категориальные определения понятия “национальная безопасность государства”, составляющей которой является минерально-сырьевая безопасность.

Ключевые слова: национальная безопасность, минеральные ресурсы, минерально-сырьевая безопасность, полезные ископаемые.

The article is logical continuation of row of publications, devoted alizu types of national safety from the point of view geographical science. Determination of categories of concept are resulted and grounded “national safety of the state” the constituent of which is raw mineral-material safety..

Key words: national safety, mineral resources, raw mineral-material safety, minerals.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Національна безпека тісно пов'язана з національними інтересами держави, у тому числі і за межами її території. Національні інтереси для будь-якої країни - це об'єктивний фактор, обумовлений усією сукупністю її життєвих потреб [1].

До числа корінних, основних національних інтересів відносяться: територіальна цілісність країни, державне самовизначення і політичне самоврядування народу, гідне місце у світовому співтоваристві серед інших подібних утворень, процвітання країни і населення на основі забезпечення прав особистості і благополуччя всіх складових його соціальних груп.

В просторово-географічному плані сфера національних інтересів не обмежується національною територією. Процеси, які розгортаються в різних регіонах світу, можуть безпосередньо і істотно впливати на стан нації, можливості і перспективи її розвитку і, отже, на розуміння і визначення національних цілей.

Аналіз останніх джерел з цієї проблеми. Проблемі визначення мінерально-сировинної безпеки, як складової національної безпеки присвячений значний масив праць багатьох вчених-географів. Серед українських вчених, це І.О. Горленко, В.С. Міщенко В.С., М.М. Коржнев, І.Д. Андрієвський, П.І. Пономаренко, П.М. Моссур, М.А. Хвесик, Г.І. Рудько, С.В. Гошовський, Д.С. Гурський, А.Г. Шапар, В.А. Ліпкан, Ю.С. Шемшученко, Н.Р. Нижник, С.І. Ішук, Я.Б. Олійник, М.М. Паламарчук,

Л.Г. Руденко, А.В. Степаненко, Д.М. Стеченко, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій. За кордоном мінерально-сировинну безпеку досліджували Е.А. Козловський, І. Комащенко, А.Е. Воробйов, М.П. Бежанова, К.Н. Трубецькой, А.А. Пешков, Ч. Тейлор, М. Картер, П. Самуельсон, Ф. Кроусон, Дж. Бокс, Г. Хартман, Ж. Матерон, Т. Кам, С. Палм, Дж. Райт та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі визначень поняття національна безпека України.

Відповідно до мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- з'ясувати існуючі географічні і юридичні уявлення про аспекти формування національної безпеки;
- проаналізувати особливості методологічних підходів;
- обґрунтувати параметри формування національної мінерально-сировинної безпеки, як складової частини національної безпеки.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування результатів дослідження. Для окреслення параметрів формування державної безпеки варто розглянути категорію “національна безпека (сила) держави”. Найбільш узагальненим серед досліджень є розробки японських вчених, які підготували концепцію “комплексної національної сили”. Вона є, на думку фахівців, синтезом традиційних і нових підходів. Індекс (показник) “комплексної національної сили” складається з трьох великих складових частин, які включають різноманітні компоненти [2].

Центральне місце в показнику “комплексна національна сила” займає категорія “здатність вносити внесок у міжнародне співтовариство”. Тут розуміються фінансово-економічні, науково-технічні і політико-дипломатичні можливості держав ініціювати створення і розвиток міжнародних соціальних і економічних проектів, систем, організацій, корпорацій. Складові цього показника наступні:

1. Базовий потенціал (економічна сила, фінансова потужність, досягнення науки і технологій).

2. Можливості реалізації базового потенціалу в світовому масштабі (валютно-фінансові ресурси, консенсус з питань міжнародної політики, здатність ефективно діяти на міжнародній арені).

Друга категорія розкриває “здатність до виживання” у кризовій і екстремальній міжнародних умовах. Вона складається з таких показників: географічні умови; чисельність населення; природні ресурси; економічна сила; оборонні сили; національна мораль; дипломатія і співробітництво в галузі оборони.

Третя категорія оцінює потенціал “можливого силового тиску”, тобто здатність держави нав'язувати свою волю іншим країнам. При цьому розуміється, що кожна держава керується своїми власними інтересами і в той же час прагне підкорити собі інші країни. Сюди включені: військова сила; стратегічні матеріали і технологія; економічна влада; дипломатичні можливості.

Далі розраховується середнє арифметичне всіх трьох складових показника “комплексна національна сила” для кожної країни, що є індексом “сили” [3].

Що ж до поняття “*небезпеки*”, то це об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на суспільство, особистість, державу, природне середовище, підприємство, в результаті якого їм може бути заподіяний будь-який збиток, який погіршує їхній стан, що надає їх розвитку небажаних динаміки чи параметрів. Небезпека - цілком усвідомлена, але не фатальна імовірність нанесення шкоди кому-небудь, чому-небудь, обумовлена наявністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, які володіють вражаючими властивостями. Небезпека є вихідним посиленням при розгляді проблем безпеки [1, 2].

Класифікація небезпеки може бути наступною.

1. За характером адресної спрямованості і ролі суб'єктивного фактора у виникненні несприятливих умов (виклик, загроза, ризик).

2. Відповідно до причинно-наслідкової обумовленості: які спричиняють збиток безпосередньо здоров'ю і життю особистостей (громадян); які здійснюють це побічно внаслідок скорочення чи спустошення належної території і руйнування властивого їм укладу духовного і громадського життя.

3. За джерелами виникнення небезпеки: природна; техногенна; соціальна.

4. За ступенем імовірності: реальна; потенційна.

5. За рівнем (розмаху і масштабами можливих негативних наслідків): міжнародні (глобальні і регіональні в сенсі регіонів світу); національні, локальні (або регіональні в сенсі регіонів країни); приватні (фірм і особистості).

6. За сферами громадського життя і видами людської діяльності.

Джерелами небезпеки є умови і фактори, які таять у собі і за певних умов самі по собі або в різній сукупності виявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу. Джерела небезпеки розрізняються за природним, техногенним, соціальним походженням [1, 2].

Джерелами небезпеки природного походження є: природні процеси, що безпосередньо призводять до змін (найчастіше до погіршення) стану людини і навколишнього середовища. Непрямий небезпечний вплив пов'язаний зі зміною умов життя людини чи групи людей під впливом шкідливого фактора, не пов'язаного прямо з його фізичною, хімічною або біологічною природою. Прикладом служить погіршення середовища існування і пов'язаний з погіршенням ріст захворюваності; екологічно небезпечний вплив - людська діяльність, а також стихійні природні нещастя і катастрофи, коли змінюється навколишнє середовище і внаслідок цієї умови існування людини і суспільства [1].

Джерела небезпеки техногенного походження визначаються станом, внутрішньо властивим технічній системі, промисловому чи транспортному

об'єкту, реалізованим у вигляді вражаючих впливів джерела техногенної надзвичайної ситуації на людину і навколишнє середовище при його виникненні або у вигляді прямого чи непрямого збитку для людини і навколишнього середовища в процесі нормальної експлуатації цих об'єктів. Прикладом може служити аварія, тобто небезпечна техногенна подія, що створює на об'єкті, певній території загрозу життю і здоров'ю людей і призводить до руйнування будинків, споруд, устаткування і транспортних засобів, порушення виробничого чи транспортного процесу, до нанесення збитку навколишньому природному середовищу [1,2].

Джерела небезпеки соціального походження визначаються станом, внутрішньо властивим суспільно-політичному ладу, соціально-економічному положенню країни, реалізованим у вигляді сукупності умов, які не забезпечують відповідність середовища життя людини її життєвим потребам. Такий стан може вилитися в конфлікт як вищий ступінь у розвитку соціальних і політичних протиріч в суспільстві, які характеризуються гострим зіткненням сторін (людей, соціальних і політичних груп). Конфлікт зароджується в конфліктному середовищі, що у свою чергу визначається економічним станом суспільства і соціальним самопочуттям населення.

Прикладом небезпеки соціального походження може служити зниження рівня життя людей в результаті неоптимального використання коштів, енергетичних і матеріальних ресурсів. Наслідки прийняття помилкових законодавчих рішень влади - втрата майна, капіталу, одержання доходів і т.п. [1].

Загроза - найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку інтересам держави, суспільства, підприємств, особистості, а також національним цінностям і національному способу життя. Загрози - це негативні зміни в зовнішньому політичному, економічному або природному середовищі, які завдають відчутного реального або потенційного збитку державі в цілому, її структурним елементам і безпосередньо життєвим, політичним, економічним інтересам громадян України.

При класифікації загроз використовуються їхні різні ознаки: за видами людської діяльності (політичні, економічні, соціальні, правові, військові, екологічні, демографічні, наукові, технологічні, інтелектуальні, інформаційні і т.п.); за джерелом (внутрішні - джерело знаходиться на території України, зовнішні - джерело розташоване за кордоном); за імовірностями реалізації (реальні і потенційні); за наслідками (загальні - відображаються на всій країні або більшості її регіонів, локальні - на регіонах, приватні - на окремих особах) [1-4].

Зовнішні загрози безпеці України на даний період трансформовані з військової сфери в сферу екологічних, економічних, інформаційних, соціальних, культурних, духовних проблем.

Основними видами зовнішніх загроз є:

1. Висока залежність української економіки, усіх її найважливіших сфер від зовнішньоекономічної кон'юнктури, від політичних і економічних рішень інтеграційних угруповань інших країн, міжнародних фінансових і торгових організацій, які пригнічують інтереси країни в сфері економіки.

2. Розвиток негативних процесів в економічній галузі ряду регіонів (Крим, Донецька область та ін.), накладених і посилених територіальними претензіями Румунії і Росії та перманентним ростом чисельності.

3. Придбання інофірмами українських підприємств з метою витіснення вітчизняної продукції як із зовнішнього, так і з внутрішнього ринків і, як наслідок, завоювання ними внутрішнього ринку України по багатьох видах товарів широкого вжитку і залежність України від імпорту багатьох видів продукції, у тому числі стратегічного значення, продовольчих товарів та комплектуючих для машинобудування.

4. Дискримінаційні заходи інших країн або їхніх співтовариств у зовнішньоекономічних відносинах з Україною.

5. Недостатній експортний і валютний контроль і необлаштованість митного і державного кордону.

6. Нерозвиненість транспортної інфраструктури експортно-імпортних операцій.

Внутрішні загрози безпеці виникають у першу чергу від факторів, які впливають на громадянське суспільство: зниження якості і рівня життя, економічні і фінансові кризи, рівень злочинності, міжнаціональні конфлікти [1, 3].

Наведемо перелік характерних для України внутрішніх загроз:

1. Скорочення чисельності населення і його старіння, які тягнуть за собою в перспективі значне скорочення трудового потенціалу держави і ріст демографічного навантаження на працездатне населення, що чисельно скорочується.

2. Деградація установ соціальної сфери, обмеження доступу багатьох малозабезпечених людей до системи охорони здоров'я, освіти і культури та погіршення на цій основі фізичного і духовного здоров'я населення; некомфортні житлові умови, скорочення і погіршення структури раціону харчування людини, несприятливе екологічне середовище і ін.

3. Політична нестабільність у зв'язку з можливими терактами, недосконалість і слабкість владних структур, яка призводить разом з недосконалістю законодавчої бази до низької правової, фінансової, договірної дисципліни, масового приховування доходів і ухиляння від сплати податків; відсутність адекватного законодавства і судової системи, затримка і відставання в створенні найважливіших інститутів ринкової економіки.

4. Криміналізація економіки, ріст організованої злочинності, її проникнення в ключові галузі української економіки внаслідок ослаблення системи державного контролю, високий рівень правопорушень в

інформаційній і інтелектуальній сферах економіки, загострення соціальних проблем.

5. Збереження і можливе посилення значної майнової диференціації (майнового розшарування) населення з високою часткою і можливим збільшенням чисельності населення, яке проживає нижче рівня бідності (прожиткового мінімуму), і безробітних. Факторами, що визначають ці загрози, є: збереження низького рівня доходів населення, що не забезпечує гідний рівень життя; наявність стійкої високої чисельності незаможного населення, що створює соціальну базу для кримінальних проявів; підвищення вартості платних послуг обов'язкового характеру.

6. Деформованість і малоефективність структури української економіки, що виражаються в пріоритетному збереженні її паливно-сировинної спрямованості, недостатньому розвитку науковомістких і технологічних виробництв, низькому рівні інвестиційної активності, посиленні об'єктивно існуючої територіальної диференціації рівнів економічного і соціального розвитку регіонів.

7. Низька з можливою тенденцією подальшого зниження конкурентноздатність української економіки, обумовлена: відсталістю технологічної бази більшості галузей, високою енергоємністю і ресурсоемкістю, низькою якістю продукції і високими витратами виробництва; низькою інноваційною активністю, технічним і технологічним відставанням виробництва; погіршенням стану науково-технічного потенціалу; високим рівнем монополізації економіки, посиленням її паливно-сировинної спрямованості і недостатньою ефективністю державного контролю над діяльністю природних монополій; високим рівнем правопорушень в інформаційній і інтелектуальній сферах, що мають серйозні негативні наслідки для української економіки і ін.

8. Зростання ризиків виникнення аварій і катастроф техногенного характеру зі значними негативними екологічними наслідками. Основними факторами, що визначають ці загрози, є: зношення основних виробничих фондів; ріст накопичених промислових відходів, радіоактивних і токсичних речовин.

9. Нестійке становище фінансово-грошового обігу і кредитно-банківської системи, обумовлене такими факторами: порушенням міжгалузевого балансу народного господарства; нестабільністю фінансово-грошової і банківської систем; імовірністю різких коливань, що зберігається, на валютному і фондовому ринках і створює загрозу дестабілізації всієї грошово-кредитної сфери та ін.

10. Збереження реальної загрози впливу податково-бюджетної сфери на економічний ріст у державі в результаті: недостатності бюджетно-фінансового потенціалу України для розвитку виробництва, модернізації його виробничо-технічної бази на основі новітніх систем і технологій; втрати державою контролю над одержанням природної ренти.

11. Збільшення розриву в рівнях соціально-економічного розвитку суб'єктів і регіонів України, а також міста і села.

12. Високий рівень інфляції.

13. Негативна політика в сфері приватизації, різке зниження вартості приватизованих об'єктів національного значення.

14. Перекручена структура фондового ринку: всього на 5 компаній у лістингу припадає 90% капіталізації і 98% обороту на українському ринку акцій.

15. Україна як і раніше не розглядається інвесторами як приваблива країна ні для прямих, ні для портфельних вкладень.

Основні зовнішні джерела загроз у сфері мінерально-сировинної безпеки для України полягають в наступному: економічні претензії інших держав до України; можливість підризу стратегічної стабільності в результаті порушення міжнародних домовленостей в області торгівлі мінеральною сировиною шляхом якісного і кількісного нарощування об'ємів видобування мінеральної сировини іншими країнами [5]; розширення економічних блоків і союзів на шкоду інтересам мінерально-сировинної безпеки України; напад на представництва промислових і торгових фірм України на території зарубіжних держав.

Передумови безпеки - це сукупність соціально-економічних і екологічних умов, на основі яких забезпечується безпека України, безпека особистості, підприємництва. Такою основою є формування нового покоління підприємців, здатних до продуктивної діяльності зі збереження свого здоров'я, оточуючого середовища, постійно активних в підтримці безпечного буття.

Створення передумов екологічної безпеки, полягає в знятті згубного техногенного впливу на навколишнє середовище, поліпшенні якості продуктів харчування, стану земельних угідь, водоймищ України [3, 6].

Висновки. З метою формування економічно і екологічно доцільних параметрів функціонування національної безпеки держави для убезпечення від гірничо-геологічної інтервенції з боку суміжних держав доцільним є використання поправок і доповнень до законодавчих актів в галузі надрокористування.

1. Ліпкан В.А. Національна безпека України: кримінально-правова охорона: Навч. посібник / В.А. Ліпкан, І.В. Діордіца. – К.: КНТ, 2007. - 292 с.

2. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. д.э.н. Л.П. Гончаренко. - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. - 543 с.

3. Comprehensive National Strength: Basic Study (Sun-unary). Tokyo - Pp. 19-22).

4. Олейников Е.А. Прогнозирование научно-технического прогресса / Е.А. Олейников // Основы экономического и социального прогнозирования. - М.: Высшая школа, 1985. – 346 с.

5. Воробьев А.Е. Национальная минерально-сырьевая безопасность России: современные проблемы и перспективы: Учебник / А.Е. Воробьев, Г.А. Балыхин, В.И. Комащенко. - М.: Высш. шк., 2007. - 471 с.

6. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія / В.І. Мунтіян. - К.: КВІЦ, 1999.- 463 с.